

Szegedi Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Irodalomtudományi Doktori Iskola

Török Zsuzsa

Petelei István írásgyakorlatai
(Média- és társadalomtörténeti elemzés)

Doktori értekezés tézisei

Témavezető: Prof. Dr. Szajbély Mihály egyetemi tanár

Szeged
2009

1.

Petelei István a 19. század végén, illetve a századfordulón élő novellista és hírlapíró volt. 1852-ben született Erdélyben, Marosvásárhelyen kereskedő családban. Tanulmányait Marosvásárhelyen, Kolozsváron, Székelyudvarhelyen, majd az egyetemet Budapesten végezte történelem tanári szakon. Tanulmányai befejeztével visszatért Erdélybe, de nem lépett tanári pályára. 1877-től publikált rendszeresen tárcacikkeket és novellákat marosvásárhelyi, kolozsvári és budapesti lapokban. 1880-tól kezdve több mint tíz éven keresztül nemcsak szépíró, hanem újságíró is volt Kolozsváron. A kolozsvári újságíróság után Marosvásárhelyen élt és szépíróként, illetve irodalomszervezőként tevékenykedett. Ebben az időszakban is szoros kapcsolatot tartott fenn a budapesti sajtóorgánumokkal, novelláinak nagy része ugyanis budapesti napilapokban jelent meg. 1910-ben halt meg Kolozsváron.

2.

Peteleit az irodalomtörténet-írás a 19. század végi elbeszélők között tartja számon, az „erdélyi udvarházak költőjeként”, a kisemberek, a „semmisségek” és a balladisztikus hangnemű novellák írójaként. Életművéről azt is szokták mondani, hogy az „irodalomtörténet tetszhalottja”, „periodikusan felbukkanó irodalomtörténeti kuriózum”, amelyet az irodalomtörténet-írás újra meg újra felfedez. Első életrajzírója kolozsvári szerkesztőségi tanítványa, Gyalui Farkas volt. A Peteleire vonatkozó irodalomtörténeti ismertetéseknek a mai napig a Gyalui-életrajz jelenti a kiindulópontját. Irodalmár kortársai közül elsősorban az 1867 után szerveződő fiatal, az irodalom népnemzeti irányzatától elkülönülő nemzedék tagjai méltatták: Ágai Adolf, Reviczky Gyula, Szana Tamás, de Péterfy Jenő is írt róla, Gyulai Pál pedig több novelláját is közölte a *Budapesti Szemlé*ben. A *Nyugat* kritikusaik közül Szini Gyula és Schöpflin Aladár méltatta munkásságát, majd Németh G. Béla, később Kiczenko Judit, Györke Ildikó és Dobos István is foglalkozott Peteleivel. Az 1940–1950-es években Bisztray Gyula szentelt neki nagy figyelmet. Ő gyűjtötte össze kéziratos hagyatékát, ő adta ki irodalmi levelezését és ő írta meg a Petelei család történetét. Az 1960-as években megszületett a Peteleiről szóló kismonográfia is Kozma Dezső tollából, aki 2002-ben publicisztikai szövegeiből is adott ki egy válogatáskötetet. Legutóbb pedig Pozsvai Györgyi foglalkozott szisztematikusan Peteleivel több tanulmányában és a 2002-ben kiadott Petelei-novelláskötetben. Mindezek ellenére Petelei István kevésbé kanonikus figurája a magyar irodalomtörténet-írásnak, inkább a kánon peremére szorult, másodvonalbeli írók között tartják számon.

3.

Saját, Petelei István iránti érdeklődésem egy szemináriumi dolgozatra vezethető vissza, melyet harmadéves egyetemistaként írtam. Abban, hogy a dolgozat témájával kapcsolatosan miért épp Peteleire esett a választásom, akkor még kevésbé a tudományos megismerés, sokkal inkább a szubjektív kötődés játszott szerepet. Olyan íróról szerettem volna írni, akinek az élete szorosan kapcsolódott ahhoz a városhoz, ahol én is felnőttem, Marosvásárhelyhez. Talán valamilyen mély, akkor még nem annyira tudatos, az önmegértést is célzó szükséglet miatt esett Peteleire a választásom. Azt hiszem, hogy a múltammal akartam én is valamit kezdeni, még ha egy szemináriumi dolgozat erejéig is, és ez a fajta szubjektív kötődés tagadhatatlanul mind a mai napig megmaradt.

A szemináriumi dolgozatban végül a Petelei-recepcióról írtam, mivel az időkorlátok miatt nem jutottam tovább. A dolgozatírásra való felkészülést ugyanis Petelei jó néhány

novellájának elolvasásával kezdtem, és a recepciós szövegek végigolvasásával folytattam. Amikor úgy döntöttem, hogy nem hagyom abba a Peteleivel kapcsolatos vizsgálódást, a recepció logikájának felülvizsgálatán túl a kutatások empirikus természete iránti affinitásomból adódóan már sokkal inkább a „mélyebbre ásás” volt a célom. A recepcióból ugyanis hiányoltam a forrásfeltárást és a konkrét forrásokra alapozott érvelést.

4.

A dolgozat módszertanilag kettős perspektívájú elemzésen alapszik. Az egyik perspektíva a médiatörténeti, a másik pedig a társadalomtörténeti. A két perspektíva együttes jelenléte kétirányú érdeklődéséből adódik: egyrészt egy szorosabban vett irodalmi érdeklődésből, mely a szépirodalmi szövegek létrejöttének folyamatára, megjelenésének környezetére és értelmezésének lehetséges kontextusaira vonatkozik; másrészt pedig az íráság társadalmi jelensége iránti érdeklődésből, mely az író társadalmi jelenlétére, identitására, koncepciózusságára, olvasóival való kapcsolatteremtésére és általában a társadalmi életben betöltött szerepére utal.

Médiatörténetileg Petelei munkássága, számos kortársához hasonlóan, a 19. század sajtókultúrájának differenciálódása közepette lehet figyelemre méltó. Írói képességeinek gyakorlása már a kezdetektől a sajtóirodalom közegéhez kötődik, és újságírói habitussal ötvöződik. Egyrészt tehát arra voltam kíváncsi, hogy Petelei István 19. század végi novellista és hírlapíró írói identitásának tudatában hogyan igazodik az irodalmiság (irodalomfogalom, irodalomhasználat) adott történeti kontextusához az olvasóközönsséggel való kapcsolatteremtésben, másrészt pedig arra, hogy az irodalomhoz való viszonyulásában milyen szerepet játszott szocializációs környezete, a marosvásárhelyi kereskedő család.

A kettős perspektívát és a dolgozat különböző forrástípusokat vizsgáló fejezeteit az írásgyakorlat fogalma rendezzi egységes történetté. Az írásgyakorlat fogalmát a francia történészek (Chartier, Lyons) elsősorban azokhoz a forrásokhoz kötik, amelyeket az írást nem feltétlenül hivatásának tekintő hétköznapi ember hagy maga után. Forráshasználatukban az önéletrajzi, személyes jellegű dokumentumoknak jut kitüntetett szerep: naplónak, önéletírásoknak, visszaemlékezéseknek, személyes beszámolóknak, magánlevelezéseknek. Forrásértelmezésük lényeges aspektusa, hogy a dokumentumokat nem tartalmi és esztétikai szempontok szerint vizsgálják, hanem kulturális terméként vagy kulturális gyakorlatként. A vizsgált források tehát legtöbb esetben arra adnak választ, hogy maga az írás mit jelentett létrehozója számára.

Petelei István jegyzetfüzeteiben fennmaradt jegyzetei és családtagjaihoz írt levelei esetében a fentiek alapján könnyen alkalmazhatónak tűnt az írásgyakorlatok kifejezés, amelyet azonban kiterjesztettem a dolgozat összes fejezetére. Két szempontból találtam alkalmasnak a használatát. Egyrészt, mivel saját megközelítésmódom sem kifejezetten esztétikai érdekeltségű, ilyen szempontból tehát 'tevékenységi forma' jelentésben használtam. Másrészt, mivel a dolgozat olyan novellaelemzéseket tartalmaz, amelyekben a szövegváltozatokra, a novellák megírásának folyamatára és kontextusaira fektettem a hangsúlyt. A változtatásokat tehát olyan írásgyakorlatoknak tekintettem, amelyek a műalkotás folyamat jellegére hívják fel a figyelmet, és épp ilyen szempontból izgalmasak egy, az írást hivatásának tekintő személy részéről.

5.

A különböző forrástípusok (sajtóközegben megjelent novellák, Petelei szerzői kötetei és novellaciklusai, történelmi regénye, jegyzetfüzeteiben fennmaradt jegyzetei, családtagjainak írt levelei, és Szúnyog névvel jegyzett tárcái) kontextuális vizsgálata a következő

eredményekhez, meglátásokhoz vezetett. 1. Petelei István íróként a novella, illetve a rövid sajtóműfajok szinte kizárólagos művelésével azokhoz a feltételekhez igazodott, amelyeket az éppen virágzó sajtóközeg, a korábbiakhoz képest rendkívül gazdag és változatos folyóirat-, illetve újságkínálat nyújtott számára. A különböző sajtóorgánumban megjelent írásait gyakran alakította át a lap vélt vagy valós közönségének igényei szerint, igazodva a novellák megjelenésének közvetlen környezetéhez, a napi sajtónak a polgárosodó, izgalomra vágyó közönség olvasói szokásait kielégítő közegéhez. 2. Petelei, más novellistákhoz hasonlóan, időnként válogatott írásait kötetekbe is rendezte sajátos kötet szerkezeteket alakítva ki. Novelláskönyveinek szerkezetében néha bizonyos szövegcsoportokat, ciklusokat különített el. A ciklusalkotás az időszaki sajtóban megjelent írásaira is gyakran volt jellemző. Kötetbeli ciklusai is azt a folyamatosság és folytatásosság elvet működtetik, amely az időszaki sajtó jellemzője, és amelynek az olvasóközönséggel való kapcsolat fenntartásában volt jelentősége. 3. Petelei témaválasztásában legtöbbször közvetlen környezetében, a vidéki kispolgárság körében látottak, tapasztaltak és megfigyeltek voltak meghatározók. Első írásai is ennek a környezetnek számára identitás-meghatározó történeti aspektusaihoz kötődtek. Témafeldolgozásában viszont elsősorban az érdekelte, hogy a vidéki kispolgárság szociális, erkölcsi problémáinak milyen hatásai, következményei, lélektani vetületei voltak az egyén, a kisember életében. A közvetlen megfigyelés révén történő anyaggyűjtésben nagy szerepet játszottak utazásai is, melyek során szintén közvetlen környezete érdekelte. Rendszeresen kirándult, „csavargott”, ahogyan ő nevezte, egyedül vagy társaságban, legtöbbször a Székelyföldön és csak nagyon ritkán máshol. Utazásai során folyamatosan jegyzetelt, anyagot gyűjtött. Legtöbb jegyzete az írói és az újságírói foglalkozás eszközeként funkcionált, feljegyzéseit ugyanis utólag gyakran használta fel a novellaírás során vagy publicisztikai szövegeinél. 4. A saját családjában megtapasztalt kereskedői szellemiség a szélesebb olvasóközönséggel való kapcsolatteremtésben befolyásolhatta Petelei viszonyulását az irodalomhoz. Petelei István a családban látta és tapasztalta, hogy a sikeres kereskedő a kereslet elvéhez és a fogyasztói igények kielégítéséhez igazodik. Írói pályája során a novella szinte kizárólagos művelésével ő maga is igazodott a fent említett elvekhez, hiszen a 19. század utolsó évtizedeiben erre a műfajra volt igazán kereslet. Szépíróságának legizgalmasabb társadalmi háttere tehát, ahogyan szimbolikusan ugyan, de ő maga is folytatja a családi foglalkozást az irodalomhoz való viszonyulásmód révén. Ebben a tekintetben jelentéssel az életpályája vége fele Gyalui Farkasnak írt egyik levelében megfogalmazott írói önértelmezése is. A kiskereskedői milióból választott metafora, a kicicár boltnak, grájzlerájnak, azaz szatócsboltnak nevezett írói életmű, ahol csak „detaljbán” árulnak, a kismesterségnek „a nagy írók céhéhez” képest nemcsak szerénységgel, szabadkozással és öniróniával, hanem tudatosan is vállalt és felismert jellegére utal. 5. Petelei szerepe a 19. század végi novellisztika történetében a széles, és ezen belül női, elkülönülő olvasóközönségnek a kialakulásában ragadható meg. A ma természetesként és magától értetődőként megtapasztalt írni-olvasni tudás a 19. század második felében még nem volt annyira magától értetődő. Az 1868-as népiskolai törvény értelmében mindenki számára kötelezővé tett elemi oktatás nyomán azonban a korábbi évekhez viszonyítva széles tömegek jutottak az írni és olvasni tudás birtokába. Irodalomértésük és irodalomhasználatuk története azonban nyilvánvalóan nem azonnal, hanem fokozatosan, sokrétű, összetett folyamatok révén alakult. Ebben a folyamatban a legfontosabb szerepet az olcsón és könnyen megszerezhető sajtóorgánumban (elsősorban a napilapok) játszották. Az alakuló és az értelmiség által tudatosan alakítandó olvasóközönséggel való kapcsolatteremtésben azonban elsősorban ennek az olvasóközönségnek az igényeihez és elvárásaihoz való igazodás jelentette a kulcskérdést.

6.

A témával kapcsolatos publikációk:

Szövegkiadás:

1. *Petelei István összes novellái I–II. (Szerzői kötetek)*, S. a. r. Török Zsuzsa, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2007, 664 old.

Tanulmányok:

2. *Petelei István jegyzetfüzetei*, Irodalomtörténeti Közlemények 2005/4–6, 580–593.
3. *A konyhaszolgálótól Szűz Máriáig (Az irodalom hétköz- és ünnepnapj közzegei a 19. század végén) = A látható könyv*, szerk. Hász-Fehér Katalin, Szeged, Tiszatáj Könyvek, 2006, 179–226.
4. „*Bizonyosan az igazi megelégedés csak a családi életben van*” (*Petelei István családtagjaihoz írt levelei*), Irodalomtörténeti Közlemények, 2007/1–3, 225–296.
5. *Petelei István csavargásai = Az egzotikum*, szerk. Fejős Zoltán, Pusztai Bertalan, Budapest–Szeged, Néprajzi Múzeum – Szegedi Tudományegyetem Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, 2008, 85–93. (Tabula könyvek 9.)
6. *Úti jegyzetek és egy novellacsoport a nemzetiségi és gazdasági kérdések kontextusában. Petelei István: Mezőségi út = Margonauták (Írások Margócsy István 60. születésnapjára)*, Szerk. Csörsz Rumen István, Hegedüs Béla, Vaderna Gábor, Budapest, rec.iti, MMIX, 313–321.